

Даславесны этап развіцця маўлення

Развіццё дзіцячага маўлення да трох гадоў традыцыйна падзяляецца на тры асноўных этапы:

1) дамаўленчы этап (першы год жыцця), у якім ў сваю чаргу выдзяляюцца стадыя крыку, стадыя гулення і стадыя лепятання;

2) этап першапачатковага засваення мовы - даграматычны (другі год жыцця):

3) этап засваення граматыкі (трэці год жыцця).

Аднак трэба мець на ўвазе, што часовыя рамкі гэтых этапаў надзвычай варыятыўныя, асабліва бліжэй к тром гадам. Выспяванне тых або іншых біялагічных перадумоў моўнай здольнасці індывідуальнае ў кожнага дзіцяці, таму ў прынцыпе істотным з'яўляецца не абсалютны узрост, а адносны парадак з'яўлення ў дзіцячым маўленні тых або іншых характарыстык.

Ітак, авалоданню дзіцем самастойным маўленнем папярэднічае так званы даславесны (дамаўленчы) этап, які характарызуецца станаўленнем эмацыянальна-асобасных зносін з дарослым, развіццём разумення яго маўлення і падрыхтоўкі да афармлення ўласнага маўлення. На гэтым этапе адбываецца развіццё маўленчага і фанематычнага слыху дзіцяці і яго артыкуляцыйнага апарата, што праяўляецца ў вымаўленні розных тыпаў **вакалізацый** (да якіх адносіцца крык, плач, гуленне, лепет).

Чалавек нараджаецца з перадумовамі да авалодання маўленнем: ён валодае слыхам, шэрагам інстынктаў і безумоўных рэфлексаў. Увесь першы год жыцця дзіця ператварае атрыманыя пры нараджэнні рэфлекторна-рухавыя

рэакцыі (крык, хапальны рэфлекс, паварот галавы, накірунак погляду і да т.п.) у знакавыя (праатазнакавыя) сродкі зносін.

Крык – першая неасэнсаваная фанацыя дзіцяці, што уяўляе сабой інстынктыўную абараняльную рэакцыю на любы дыскамфорт Даволі хутка немаўля на рэфлекторным узроўні ўстанаўлівае сувязь паміж уласным крыкам і наступным устараненнем няёмкасцей. З гэтай пары крык адрасуецца даросламу, набывае знакавыя функцыі.

Другая рэфлекторная рэакцыя немаўляці – *усмешка*, якая спачатку з’яўляецца толькі фізіялагічным праяўленнем задавальнення. Пасля трох тыдняў жыцця дзіцяці яна ўжо адрасуецца даросламу. К тром месяцам усмешка накіравана на тое, каб выклікаць адваротную рэакцыю дарослага.

Такім чынам фарміруецца даславесная сістэма камунікацыі, якая складаецца з *праатазнакаў*: жэстаў, мімічных рухаў, маніпуляцый з прадметамі, немаўленчых гукаў і да т.п. (А.І. Ісеніна). Праатазнакі складаюць аснову маўленчай дзейнасці дзіцяці першыя два гады яго жыцця. Са з’яўленнем “нармальнай” мовы яны не знікаюць зусім, а уходзяць углыбь моўнай свядомасці дзіцяці, ствараюць базіс для фарміравання інтэлекта.

◀ *Як жа адбываецца падрыхтоўка да авалодання ўласна маўленнем?*

Паралельна фарміраванню і функцыянаванню *праатамовы* адбываецца галасавое развіццё дзіцяці. Дзіця засвойвае маўленне на фоне фарміравання анатамічных структур маўленчага тракту і на фоне ўдасканалення агульнай маторыкі. На шляху галасавога развіцця выдзяляецца шэраг стадый, для кожнай з якіх характэрныя вакалізацыі пэўнага тыпу. Звычайна падрыхтоўчы этап падзяляецца на *тры* перыяды (паводле Г. Л. Разенгардт-Пупко).

Першы перыяд — этап эмацыянальных зносін дзіцяці з дарослым — ахоплівае час ад 1 да 5-6 месяцаў жыцця. Стадыя крыку, якая доўжыцца першыя два месяцы жыцця, змяняецца стадыяй гулення. Крык як праяўленне дыскамфорту трансфарміруецца ў плач.

На трэцім месяцы ініцыятыва зносін належыць самому дзіцяці: яно пачынае шукаць позіркам дарослага, убачыўшы яго, гучна смяецца, рухае ручкамі і ножкамі, вымаўляе галосныя “а-а”, “э-э-э”.

На чацвёртым месяцы развіваецца **гуленне** – манатонная вакалізацыя, якая нагадвае варкаванне голуба (выгукі “агу”, “гу-гу”, «э», «і» і гук «р», вымаўленне складаных комплексаў гукаў “ціль”, “фррр...”, “а-э-э”, “р-р-р”). Гуленне з’яўляецца прыроджаным, таму яно характэрнае і для глуханямых ад нараджэння дзяцей. У канцы чацвёртага месяца жыцця дзіця само пачынае з дапамогай моўных гукаў выклікаць дарослага на ўзаемазносіны.

На пятым месяцы, убачыўшы блізкага чалавека, дзіця выдае цэлы паток моўных гукаў, якія звернуты непасрэдна да яго, заклікае падысці, падоўгу напеўна гуліць, усміхаецца, адрознівае тон, з якім да яго звяртаюцца.

У гэтым узросце дзеці па гуку вызначаюць месца знаходжання прадмета, адшукваюць дарослага, пачуўшы яго голае і крыніцу гука, падаюць гучныя гукі, падоўгу займаюцца з цацкамі (М. М. Шчалаванаў).

К пяці-шасці месяцам у маўленні дзіцяці з’яўляецца **лепятанне**: шматразовае вымаўленне асобных складоў (*ба-ба, ма-ма-ма, ця-ця-ця* і інш.). На ранняй стадыі лепетнага развіцця дзіця вымаўляе гукі, якія ёсць у самых розных мовах. Галасавая эвалюцыя лепетнага перыяду (4 мес. – 1 г. 9 мес.) падпарадкавана дзеянню імітацыйнага рэфлекса. Важнейшая роля тут належыць механізму, які называецца *рэхалаліяй*, – неўсвядомленаму

перайманню гукаў маўлення, якое чуе дзіця. “Чужыя” гукі, не ўласцівыя для дадзенага маўленчага асяроддзя, паступова “адсякаюцца”. Уласныя ж вакалізацыі “падганяюцца” пад маўленне акружаючых лядзей. З цягам часу ў лепятанні немаўлят усё больш выразна прадстаўлены фанетычныя асаблівасці мовы, на якой гавораць акружаючыя дзіця дарослыя.

Важна, што ў перыяд лепятання з’яўляецца сінтаматычная арганізацыя маўлення. Гэта распадзенне маўленчай плыні на складовыя адрэзкі, што азначае, што ў дзіцяці сфарміраваўся фізіялагічны механізм складаўтварэння.

Другі перыяд падрыхтоўчага этапа (ад 6 да 11- 12 месяцаў) — узнікненне зносін дарослага з дзіцем на аснове разумення маўлення дарослага, вымаўленне першых слоў. Асноўнымі перадумовамі гэтага з’яўляюцца: вылучэнне прадмета сярод іншых; засяроджанне увагі на прадмеце; наяўнасць у дзіцяці ярка выражанай эмацыянальнай рэакцыі.

Ф. І. Фрадкіна апісвае наступныя рэакцыі дзіцяці на звернутую да яго мову дарослага: а) паварочванне да прадмета пасля яго называння дарослым (7—8 месяцаў); б) выкананне завучаных рухаў на словы «да пабачэння», «ладачкі» і інш. (7—8 месяцаў); в) выкананне элементарных даручэнняў дарослых па слоўнай інструкцыі: «адчыні», «дай лялю», пакладзі» і інш. (9—10 месяцаў); г) выбар прадмета па слоўным указанні: “дзе пеўнік?” (10-11 месяцаў); д) прыпыненне дзеяння пад уплывам слоўнай забароны: «нельга» (12 месяцаў).

У 7—8 месяцаў дзеці рэагуюць спачатку на слова, як на пэўную суму гукаў, успрымаюць яго рытміка-меладычную структуру (тэмбр, тэмп, сілу гука, інтанацыю). І толькі з 10-11 месяцаў жыцця дзіця пачынае рэагаваць на змест слова. Пры гэтым слова для дзіцяці яшчэ не набыло абагульненага значэння, дзіця звязвае яго з канкрэтным (толькі адным) прадметам.

У другім паўгоддзі жыцця дзіця пераймае і гукі ўласнага лепятання (*аўтарэхалалія*), пазней лепет узбагачаецца новымі гукамі. 10-11-месячнае дзіця засвойвае новую артыкуляцыю, паўтарае кожны пачуты гук або слова. Некаторыя з неадвольна падвоеных складоў тыпу “ма-ма”, “ба-ба”, “па-па” ўмоўна-рэфлекторна злучаюцца ў дзіцячай свядомасці з вобразамі бацькоў. Гэтаму садзейнічаюць самі дарослыя: яна паўтараюць гэтыя склады, ласкай, кармленнем падмацоўваюць ў дзіцяці слабыя яшчэ сувязі.

Трэці перыяд падрыхтоўчага этапа (10-12 месяцаў — другі год жыцця) — пачатак развіцця самастойнага маўлення дзіцяці.

Дзеці многа ляпечуць, пераймаюць новыя гукі, гукаспалучэнні, няцяжкія словы. Шматразовае паўтарэнне складоў і слоў - вельмі захапляльныя заняткі для малых. Пры гэтым дзіця не можа абысціся без аўдыторыі (як і на ўсіх далейшых этапах развіцця маўлення).

У гэты перыяд у маўленні дзіцяці з’яўляюцца першыя нарматыўныя **словы-абзначэнні** для блізкіх дарослых (*мама, тата, цёця, няня, баба*), асобных дзеянняў (*дай, дзі-дзі*), з’яўляюцца словы «так», «не».

Акрамя слоў лепетнага паходжання, у слоўнік малога ўваходзяць гукапераймальныя элементы (*анаматанеі*), якія часам называюць “нянькінай мовай”: “гаў-гаў”, “бі-бі”, “ням-ням” і да т.п. Гэтыя словы адлюстроўваюць фундаментальную ўласцівасць першых найменняў – імкненне наблізіць гукавую форму да прадмета або з’явы, якую яны абазначаюць.

◀ *Што такое аўтаномнае дзіцячае маўленне?*

Паміж перыядам лепятання і першымі нарматыўнымі словамі (і паралельна з імі) ў маўленні дзіцяці назіраюцца так званыя *протасловы*, або *словы аўтаномнага маўлення*.

Аўтаномнае маўленне пабудавана па ўласных законах, якое адрозніваецца ад законаў пабудовы сапраўднага маўлення. Словы аўтаномнага маўлення кожнае дзіця вынаходзіць само (*кых* – адчыніць шуфлядку, уключыць святло, зняць кофтакку). Часам выказваюцца меркаванні, што на фарміраванне аўтаномнага маўлення ўплывае “нянькіна мова”. Дарослыя паведамляюць дзіцяці, напрыклад, што цягнік гэта *чух-чух*, а сабака – *аў-аў* і паўтараюць яму гэта да той пары, пакуль дзіця не створыць сваёй версіі гэтых слоў. У айчыннай анталінгвістыцы пераважае меркаванне, што аўтаномнае маўленне – гэта мова самога дзіцяці, якое само ўстанаўлівае ўсе значэнні.

Протасловы заўсёды індывідуальныя па гукавой форме і значэнні. Называць іх словамі можна толькі таму, што іх разумеюць і падтрымліваюць члены сям’і, у якой выхоўваецца дзіця, у выніку чаго протасловы набываюць статус слоўных знакаў і сэнсавую ўстойлівасць.

У цэлым у слоўніку аднагадовага дзіцяці звычайна налічваецца ад 3-5 да 10-15 слоў.